

О МИСТИМА. УЗ ПЕСМУ И ИГРУ

Јелена Фемић Касапис*
Православни богословски
факултет,
Универзитет у Београду

Ајсџракић: Овај рад представља део шире историјско-филолошкој истраживања које се бави мистеријским обредима грчкој античкој светиња. На основу досад изучаваних садржајних и семантичких вредности термина *μυστήρ, μυστήριον, μυστήρια*, иуџ је довео до појмова маске и маскирања. У овом раду представимо њеи пошврда из сходних извора. Прво сведочанство показује да су Грци шокком мистеријској обреда наносили на себе намаз од џлине и мекиња, и шумачи порекло обреда везујући џа за Тишане и сџрадање божанства Диониса. Друџа пошврда сведочи о колу, џесми и иџри коју мистџи сџроводе у верском заносу. Трећа показује како је Херакле блажено срећан шџо је видео џлес мистџа џре силаска у Хаг. Четврта сведочи о одржавању обреда у ноћно време, уједно џружајући клаузулу о шџоме да неморалан човек не може пошџати члан обреда, док џеиша џреноси како је лекар Хиџократи пошџао мистџ.

Кључне речи: мистџи, мистерије/*μυστήρια*, намаз, џлина, џиџс, креч, коло, иџра.

Циљ мистеријског обреда је, као и сваког култа, ставити у однос божанство и човека да би човек након овоземаљског живота обезбедио вечни живот у благостању и срећи, по Рудолфу даровање наде у неку врсту опстанка након смрти, „survival after death“, на шта упућују погребни дарови за упокојене¹ (Rudolph у: ER 2005, II 6327). Мистеријски култови, како то и у ранијим радовима назначавамо и потцртавамо, настали су и постојали једино на грчком тлу, тиме представљајући оригиналну тековину старогрчке културе.² Чиње-

* jkasapis@bfspc.bg.ac.rs.

¹ Као пример наводи „Орфички“ златни таџир из јужне Италије.

² Да би се потом раширили искључиво као последица хеленизације (Rudolph ib., 6329).

ница да се религијски термин $\mu\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\alpha$ на друге језике махом не преводи, већ задржава као интернационални гречизам *мистерије*, указује на то да је реч о појму који изражава специфичан плод грчке културе. Сама реч нема паралела у другим, сродним или несродним језицима, те је очито настала унутар грчког језика. Именска реч $\mu\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\alpha$ [мистерија / мистирија] у сачуваним списима дохришћанске грчке писане речи, свог језичког оригинала, први пут се јавља код философа Хераклита у својој граматичкој множини, те тако први писани траг о њеној употреби датира из VI–V века пре Христа, долазећи до нас са територије Јоније.

У својим делима употребљавају је писци свих главних књижевних жанрова. На њу наилазимо код сва три главна трагедиографа (Есхил, Софокле, Еурипид), код комедиографа (Аристофан, Менандар), философа (Платон, Аристотел), логографа (Андокид, Лисија), историчара (Херодот, Јосиф Флавије), лекара (Гален, Аретеј), као и код мање познатих аутора. Очекивано, именица је присутна у књигама Старог и Новог Завета. Треба напоменути да у Хомеровим списима изостаје.

Термин $\mu\acute{\upsilon}\sigma\tau\eta\varsigma$ са своје стране означава учесника грчких дохришћанских култова, мистерија и оргија, особу која је уведена у обред и његов је пуни члан. Означава посвећеника у мистерије. Најранија потврда употребе ове речи налази се код Хераклита, Frg. 14.

Оба термина, $\mu\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\alpha$ и $\mu\acute{\upsilon}\sigma\tau\eta\varsigma$, с доласком нове вере, опстала су у потоњој, хришћанској мисли. Свети Оци их употребљавају редовно. Први, $\mu\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\alpha$, централни је термин за означавање тајне, Светих тајни; други, $\mu\acute{\upsilon}\sigma\tau\eta\varsigma$, опстаје преузет у свом истом, првобитном означавању посвећеника у тајне, сад нове вере, хришћанске. Ово је разлог због којег се бавимо истраживањима ових термина, за сада недовољно поуздано утврђених етимологија.

Харпократион, александријски граматичар из II века, у делу *Лексикон десеторице беседника*,³ под одредницом значења „отирати“, даје податке о изгледу припадника грчких мистеријских обреда и митско-историјском мотиву за такав изглед, 48.5:

*Ἀπομάττων: Δημοσθένης ἐν τῷ ὑπὲρ Κτησιφῶντος.
οἱ μὲν ἀπλοϊκώτερον ἀκούουσιν ἀντὶ τοῦ ἀποψῶν καὶ*

³ У оригиналу: „Περὶ τῶν Λέξεων τῶν Δέκα Ῥητόρων“. Одреднице овог *Лексикона* чине појмови, изрази, крилатице, технички термини десеторице атичких беседника. Поред објашњења и тумачења њиховог значења, *Харпократион* за сваку одредницу наводи беседника и беседниково дело у којем је она била употребљена. Спис је иначе драгоцен зато што представља једно од ретко сачуваних лексикона грчког беседништва. До нас није доспело у целости.

ἀπολυμαινόμενος, ἄλλοι δὲ περιεργότερον, οἷον περιπλάττων τὸν πηλὸν καὶ τὰ πίτυρα τοῖς τελουμένοις, ὡς λέγομεν ἀπομάττεσθαι τὸν ἀνδριάντα πηλῶ· ἤλειφον γὰρ τῷ πηλῶ καὶ τῷ πιτύρῳ τοὺς μυουμένους, ἐκμιμούμενοι τὰ μυθολογούμενα παρ' ἐνίοις, ὡς ἄρα οἱ Τιτᾶνες τὸν Διόνυσον ἐλυμήναντο γύψῳ καταπλασάμενοι ἐπὶ τῷ μὴ γνώριμοι γενέσθαι. τοῦτο μὲν οὖν τὸ ἔθος ἐκλιπεῖν, πηλῶ δὲ ὕστερον καταπλάττεσθαι νομίμου χάριν.

„Отирући“: Демостен [употребљава реч] у беседи *У корисῶν Κηε-σιφονῆα*. Једни је схватају у прилично једноставном значењу, уместо „бришући“ и „чистећи“ [од куге, нечисти]; за друге, значење јој је чудноватије, у смислу *наносећи илину и мекиње на обреднике*, као што кажемо „правити у глини човечији лик“. Наиме, *обреднике су мазали илином и мекињама*, опонашајући казивања неких, *како су Тиџани оштели Диониса иџисом се њремазавши да не би били њрејознаџи*. Овај пак обичај изостаје [данас], и касније се маже глином, обичаја ради.

У досадашњим потрагама нисмо наишли на превод овог списка или одреднице на неки од савремених језика.⁴ Тако изостаје упоређивање нашег превода на српски језик са преводима на друге језике.

Сходно текстуалном обиму одреднице, овај одељак пружа приличан број података везаних за мистеријске обреде. Порекло мистерија овде се тумачи догађајем отмице детета – божанског Диониса. Реч је о догађају који се збио у давна, праисторијска, митска времена. Времена која би, иако без писаног трага из њих, следом без фактографских хронолошких података, могли описивати језички изрази уврежени у европским језицима, на пример: „ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἐκεῖνοις καιροῖς“, „μια φορά και έναν καιρό“, „во время оно“, „once upon a time“, „il était une fois“ односно „некада давно“.⁵

Узрок, етиологија настанка мистеријског обреда, и конкретно Дионисијских мистерија, како сам одељак саопштава, поновићемо,

⁴ Тражили смо контролне преводе на руски, немачки, савремени грчки језик. Превод ове одреднице на енглески језик не постоји за сада, иако је у току превођење *Лексикона*. Ту је вероватно реч о избору одредница за превод, с обзиром да је ова, за сада, прескочена. Пронашли смо да превод *Лексикона* на француски језик постоји, али нам је сходна ел. страница била недоступна. Тако не можемо рећи да ли је и ту ова одредница преведена.

⁵ Да ли би се овима могао придружити и израз из Новог Завета: „ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις / у дане оне“, могла би бити тема даљих истраживања.

отмица је детета. Не било којег или чијег, већ божанског и, сагласно миту, Зевсовог. Отмичари, које је по једној од верзија мита ангажовала Зевсова љубоморна супруга Хера, су Титани (РГРМ ³1989, s. v. *Τιτῆνες, и друге*). Титани са своје стране крећу у овај подухват, наложени им задатак, нарочито припремљени. Као какви припадници тајне службе они се прерушавају, маскирају: премазују се *да не би били препознатли* / ἐπὶ τῷ μὴ γινώσκειν γενέσθαι. У ову сврху, мазања у циљу маскирања, употребили су гипс, односно неку врсту креча, креде, глине, могуће и њихову смесу, која би се по обављеном задатку могла и скинути, *обрисати, ошрвати* (ἀπομάττων) – на пример водом, теже тканином у својству пешкира, на суво. Није немогуће претпоставити да се и пажљивим потезима руку тај гипс, креч, са лица могао скинути изједна, остављајући у рукама калуп, отисак, печат човечијег лика, уколико се ослонимо на речи из нашег одељка: ἀπομάττεσθαι τὸν ἀνδριάντα πηλῷ / правити у глини човечији лик. Именица ἀνδριάς, -άντος, ό, у чијој основи лежи именица ἀνήρ „одрастао, зрели човек; муж, јунак“, означава човечији лик, статуу, кип. Медијални облик глагола, ἀπομάττεσθαι, има значење „патворити“, односно подражавати, опонашати; израдити верни препис оригинала у конкретном материјалу, удвојити оригинал. Како год да се обављала радња скидања гипсасте, глинене масе, у сваком случају једног намазног, кашастог,⁶ обавезно непрозирног, „мутног“ средства, овде нам пред очима искрсава идеја маске. Титани су били на тајном задатку,⁷ у тајној служби. Као својеврсни архетип(ов) и тајних агената који на повереном им задатку обавезно користе маску. Они скривају свој идентитет јер никако не смеју бити препознати. Титан под маском пред другог иступа поруком: ја знам ко сам, ти не.

У делу *Themis*, студији о социјално-друштвеним коренима дохришћанске религије Грка, Елен Харисон надамне исцрпно, језгровито и трезвено рашчлањује, анализира и тумачи, између осталог, и *Химну Куретицама*⁸ Ту Харисонова разматра и наш одељак, коментаришући га овако: „Опаки Титани који су отели дете, били су премазани белом глином, гипсом (τίτανος).“⁹ Именицу τίτανος, ή, којом Харпократион не описује намазни крем Титана, увела је Харисо-

⁶ Кремастог?

⁷ Не јавном.

⁸ Реч је о ритуалној химни чији је текст пронађен на Криту, археолошком налазишту Палеокастро. Химна је посвећена рођењу детета Зевса. Курети су наоружани младићи који чувају дете.

⁹ „The wicked Titans who stole the child away were painted over with white clay, gypsum (τίτανος)“ (Harrison 1912, 15).

нова у својој анализи и то је именица чије значење гласи „креч, садра“. Касније ће, преко латинизма *titanium*, ова реч постати технички термин за интернационално назвање племенитог метала беличастог сјаја, титанијума.

Наредни податак који одељак пружа је сведочанство о мазању учесника мистеријских обреда. У научној литератури о мистеријским обредима коју смо досад имали прилике да проучимо, поред Харисонове, Мирча Елијаде наводи овај мотив. Позивајући се на Демостенов спис *О венцу*, стих 259, који ту описује свечани опход баханата, Елијаде каже: „Демостен се позива на обреде које је пратило читање 'књига' ... он говори ... о 'очишћењу' (*katharmos*) које се састојало управо из трљања инициране особе глином и брашном“ (Elijade 1991, I 310). Ово би био други извор са истим податком о мазању обредника, миста, који сад долази од Демостена, следом и старији од Харпократионовог. И овде се помињу и глина и брашно, сродно мекињама код Харпократиона. Закључак који се природно намеће гласи да је мистеријско намазно средство у прво време чинила смеша – глине и брашна.

Елијаде даље наставља: „По миту, Титани су божанском детету пришли посути гипсом како не би били препознати. А у Сабазовим мистеријама које су светковане у Атини, један од иницијацијских обреда састојао се управо у посипању кандидата неким прахом или гипсом (Демостен, *De cor.* 259)... Реч је о старом обреду иницијације, који је добро познат у 'примитивним' друштвима: новаци своја лица трљају прахом или пепелом како би личили на утваре; другим речима, они пролазе кроз обредну смрт“ (Elijade 1991, I 313). Мало раније, Елијаде је појаснио да је Сабаз трачки бог, прослављан у Атини у IV веку пре Христа, који је „хомологан Дионису“ (*ibid.*). Сабаз је хомологан Дионису онако како су стари обреди иницијације хомологни Светој Тајни миропомазања у хришћанској вероисповести, којом „стари човек умире“ да би се потом родио нови. У напомени везаној за наведени цитат (нап. 23, *ibid.*), аутор додаје податак из којег се види да је мистичко намазно средство у историјском времену био и сам гипс, на Пелопонезу, у Аргосу: „Аргивљани су лице прекривали гипсом када су учествовали у дионизијским празницима“. Назвање овог пелопонеског града, Аргос, следом, у својој етимологији може носити појам беличастог сјаја, одсјаја, уколико се овај топоним доведе у везу са кореном којем припадају лична имена Одисејевог пса Арга, Ἄργος, ὄ, и брод аргонаута Арг, Ἄργώ, ἡ, као и у наставку изведенице: лат. *argentum*, ἄργυρος, ὄ, „сребро“, „brilliant white“ (Beekes 2009, s. v. ἄργός 1 и ἄργυρος). Код Шантрена, за разлику од Бекеса, постоји одредница Ἄργος, τό, за чију етимологију он упућу-

је на придев ἀργός („blanc“), иако додаје да се може радити о топониму из језика супстрата¹⁰ (Chantraine 1968, s. v.).

Елијаде даље наставља. Проучавајући злодело Титана, дефини-саће њихову улогу: „У 'злочину титана', дакле, можемо препознати један стари иницијацијски сценарио чије је изворно значење било заборављено. Јер титани су се понашали као учитељи иницијације, односно, 'убијали' су новака да би се он 'поново родио' у свету више егзистенције (у нашем примеру, могло би се рећи да су они детету Дионису давали божанственост и бесмртност). Али, у религији која је заговарала апсолутну превласт Зевса, титани су могли имати само улогу демона – и били су згромљени“ (*ibid.*).

Као учитеље иницијације, једнако заговарајући аналогију са обичајима иницијације код примитивних друштава („*primitive rites of tribal initiation*“ курзив аутора), Титане сагледава и Харисонова: „Тако су Титани, људи 'од беле глине', стварни људи прерушени у утваре ради извођења иницијацијског ритуала“, док неколико редова раније пише: „Касније су људи, једном посвећени, наставили да упражњавају исто и из истог разлога због којег већина људи чини већину тога и данас, зато што 'тако треба'.“¹¹

Овде се за сада не може прецизирати да ли се том мистичком масом мазало само лице или и извесни део тела, ако не и тело у целости. До сада у литератури нисмо наишли на податке о евентуалној одећи, или не, миста. Закључак, пак, на који нас одељак упућује, гласи да су мисти током обреда били намазани, намазаних сигурно лица, до физичке непрепознатљивости. Ако надаље замислимо слику многих миста, у простору затвореном (τελειστήριον) или отвореном (ноћни свечани опходи баханата по улицама, трговима), у којем се одвијају мистеријски обреди, за које знамо да су се одржавали ноћу „у светлу“: „мистеријски обреди су се славили ноћу уз светло многих бакљи“,¹² уз чињеницу да су током обреда мисти играли и плесали, замишљени приказ који искрсава пред очима гласи: у ноћи, под светлом толиких бакљи, пресијавајући се беличастим сјајем, с лучама у рукама чија светлост поиграва, и ко-

¹⁰ Језику који су Грци затекли када су почели да се настањују на Балканском полуострву.

¹¹ „The Titans then, the white-clay men, are real men dressed up as bogies to perform initiation rites.“, и: „Later, people when they were initiated went on doing the same thing and for the same reason that most people do most things nowadays, because 'it was the thing to do'“ (Harrison 1912, 16/17).

¹² „...the Mysteries were celebrated by night in the light of many torches“ (Nilsson 1940, 43).

је појачавају контрастни ефекат црно (ноћ) : бело (мисти), крећу се и плешу у сходном ритму свој плес фигуре људи, једни другима непрепознатљиви (у односу на своје физичке идентитете), једни другима тајанствени, мистериозни. С друге стране, пак, међусобно некако познати, међусобно некако присни,¹³ у мери у којој су сви учесници једног и истог обреда, у мери у којој су сви обречени истом заклетвом ћутања, у мери у којој их обједињује исто божанство које славе, јер их све уједињује исти обред, мистеријски, обред прелаза, Rite of Passage, чија је граница повучена између живота и смрти. Заиста мистично, мистериозно, тајанствено.

Сведочанства о колу, игри и песми мистеријских обредника, о тапшању и плескању за време обредног плеса, сачувана су у задовољавајућем обиму код античких аутора.¹⁴ Приказаћемо нека од њих.

У Аристофановим *Жабама* Дионис пита Херакла којим путем је најбоље да пође у Хад,¹⁵ у намери да оданде доведе Еурипида на надметање са Есхилом.¹⁶ Ксантија, Дионисов слуга, јаше магарца, носећи у завежљају пртљаг свог господара и непрестано се жалећи на тежину терета, Ar. Ra. 159:

Ἐντεῦθεν αὐλῶν τίς σε περίεισιν πνοή,
ὄψει τε φῶς κάλλιστον ὥσπερ ἐνθάδε,
καὶ μυρρινῶνας καὶ θιάσους εὐδαίμονας
ἀνδρῶν γυναικῶν καὶ κρότον χειρῶν πολύν.
ΔΙ. Οὗτοι δὲ δὴ τίνες εἰσίν;
ΗΡ. Οἱ μεμνημένοι.
ΞΑ. Νῆ τὸν Δί' ἐγὼ γοῦν ὄνος ἄγω μυστήρια.
Ἀτὰρ οὐ καθέξω ταῦτα τὸν πλείω χρόνον.

У преводу:

Херакле: Кад то прођеш, дах фруле ће нежно да те обавије
и *шада* *ћеш* *уїледаїи* *дивну* *свеїлосїи*, као овде;
їим *їределом* *обасјаним*, кроз гајеве мирте шећу,
свуд *їијаси* – *људи*, *жене*, у заносу и сви *їљешїћу*.

Дионис: Ко ли су ти сад па они?

Херакле: То су мисти – посвећени.

Ксантија (*їунђа* *себи* у *недра*): И ја сам се посветио вукућ ово;

¹³ Браћа?

¹⁴ Систематичнији преглед тих извора намеће се као идеја у будућем раду.

¹⁵ Пошто има више путева до царства мртвих.

¹⁶ Еурипид је тек недавно умро.

већ постадох магарац из мистерија. Али нећу више ни ја!
(*баца време љушито на шле*)¹⁷ (Шалабалић 1978, 125)

Аристофанов одељак преноси жив, сликовит опис учесника мистерија, миста, бележећи тренутке њиховог верског заноса и одушевљења. У „дивној области“, у „пределу обасјаном“, на све стране, посвуда, присутни су људи који радосно, уз песму и игру, плес и игроказ, славе своје божанство. Они кликћу, одзвања плесак руку (κρότος χειρῶν). Бакље дадуха проносе своју светлост по њима која, захваљујући кретњама руку лучоноша, обасјава час једно(г), час друго(г). Уколико се овоме дода изглед миста – лица пресвучених белим гипсом и ноћно време одржавања обреда, поред тајанствености, мистериозности, мистичности читавог призора, израња нам и слика о маскама на балу, маскенбалу – *die Masken am Ball*.

Код Еурипида у трагедији *Махнити Херакле*, јунак након повратка из доњег света где је извесно време проборао са Хадом и Персефоном, Хадовом изнуђеном супругом, упитан од поочима Амфитриона да ли је троглавог Кербера савладао или га је добио од богиње на дар за одлазак, одговарајући да га је у боју надвладао додаће и своје тумачење таквог исхода, Е. Н. М. 613:

τὰ μυστῶν δ' ὄργι' εὐτύχησ' ἰδῶν.

„посрећило ми се пошто сам видео обреде посвећених.“¹⁸

Херакле је на неки начин учествовао у обреду ὄργια, како стих сугерише.¹⁹ У најмању руку присуствовао је њиховом извођењу пошто их је гледао, ἰδῶν. Теодоридис у свом преводу на енглески језик,

¹⁷ Дионис му на то каже да поново упрти врећу. Он одриче и одговара му: „Боље успут обрати се ком мртвацу, изнајми га, кад и тако сви иду у истом правцу.“ Уп. енглески превод: „He. And next the breath of flutes will float around you And *glorious sunshine*, such as ours, *you'll see*, and myrtle groves, and *happy bands who clap Their hands in triumph, men and women too*. Di. And who are they? He. *The happy mystic bands*, Ха. And I'm the donkey in the mystery show. But I'll not stand it, not one instant longer.“ (Rogers 1968, 311).

¹⁸ Уп. енглески превод: „I was blessed because I was initiated into the Eleusinian mysteries before I went down to Hades“ (G. Theodoridis, 2012). Слободнији превод гласи: „Свете тајне срећу дале ми“, (Rac/Majnarić 1990, 411b).

¹⁹ И обред ὄργια спада у мистеријске обреде. Он се у текстовима античких аутора употребљава заједно са термином „мистерије“ (Херодот 2.51). У најстаријем и најважнијем извору за Елеусинске мистерије, Хомерској химни Деметри, употребљена је реч ὄργια уместо μυστήρια (Нумн. Сер. 273, 476). И код Хипократа, Нр. Ер. 27. 195 (в. цитат у наставку рада).

у виду тумачења каже да је јунак био посвећен у мистерије пре свог силаска у Хад (уп. нап. 17). Како год да је и било, Херакле то истиче и сматра личном срећом. Стих на делу казује: „имао сам ту срећу да видим обред миста.“ То је за јунака представљало повољно знамење за потоњи окршај са Кербером.

Из угла наше анализе, оно што је Херакле видео, ако и није учествовао, требало би да је био плес посвећеника, миста који изводе свој обред у ноћи, под светлом бакљи и луча, намазаних до непрепознатљивости, тиме загонетних и тајанствених. Могуће је замислити његову ишчуђеност пред таквим призором, помешану са страхом и страхопоштовањем. Призором који се може описати као величанствен, митски, мистериозан. Ту је коло, кореографија („колопис“), где у кругу на ритам играју младићи и девојке убољених, намазаних лица, можда и косе, можда под каквом шлем-маском.²⁰ Све време обреда, рећи ћемо и овде, на махове, присутно је беличасто светлуцање под светлом бакљи и велом ноћи. Уз адекватну обредну одећу, реквизите и томе слично. И све се збива у част прослављања божанства.

У Аристофановим *Жабама* налази се податак о томе ко не може да буде учесник мистерија. У сходном одељку, хор брани учешће у обредној игри и песми, прослављању бога Диониса, онима који су се показали неморалнима или се на неки начин огрешили о божанство. Такви се обавезно морају удаљити, Ar. Ra. 370:

Τούτοις αὐδῶ καὶθις ἐπαυδῶ καὶθις τὸ τρίτον μάλ' ἐπαυδῶ
ἔξιστασθαι μύσταισι χοροῖς· ὑμεῖς δ' ἀνεγείρετε μολπὴν
καὶ παννυχίδας τὰς ἡμετέρας αἰ τῆδε πρέπουσιν ἑορτῆ.

Тим таквима говорим, и опет кажем, и по трећи пут ћу рећи,
Клоните се миста и њиховог плеса; а ви [мисти], узнесите своју песму,
И наше славље светкујте у ноћи, што приличи празнику овом.²¹

Мистерије су представљале ноћно славље, весеље. Било је то празновање уз песму и игру. Представљале су обред панихидског, ноћног типа; категорија богослужења коју је у наставку прихватило хришћанство.

²⁰ Какве се знају користити у позориштима.

²¹ To all you people I say and say again and for a third time I say: Stand well away from *the dances of the Initiates*! Chorus: (To the Initiates) Come now, you Initiates, raises your voices and lift your feet, dance a dance that fits the occasion! It's a night-long festival! (Theodoridis 2008).

До нас су се, такође, сачувала писана сведочанства о томе да су два античка божанства, Дионис и Аполон, носили епитете миста. Навешћемо два извора.

При опису храмова, споменика и светилишта на великом друму који води из Тегеје у Арг, Паусанија каже како се у близини Деметриног храма налази светилиште Диониса Миста, Paus.8.54.5:

... πλησίον δὲ ἄλλο ἐστὶν ἱερὸν **Διονύσου Μύστου**.

... А у близини је храм Диониса **Миста**.

И Ефежанин Артемидор, тумач снова и читач са дланова, који је свом имену додао надимак Далдејски по лидијском граду Далди одакле је водила порекло његова мајка а где се налазио Аполонов храм, у делу *Онирокриџикон* (*Сановник*) овом божанству додељује исти епитет, Artem.2.70.158:

τὸν Δαλδιαῖον **Ἀπόλλωνα**, ὃν **Μύστην** καλοῦμεν.

... Далдејског Аполона, кога зовемо **Мист**.

Чињеница да Дионис, као централно божанство дионисијских мистерија, носи епитет миста, не изазива толико чуђење.²² Чуђење, пак, за сад изазива то што и Аполон у изворима носи исти епитет, и он је мист, иако о постојању мистеријског обреда посвећеног Аполону нема никаквих писаних трагова. Дионис се у научној литератури сматра туђим, страним богом, божанством „увезеним“ из других религијских култура, док је Аполон, опште је познато, домаће божанство Грка. Ипак, додатну енигму представља то што се у најстаријем познатом слоју грчког језика, микенском, налази на име Диониса, док име Аполона за сада није поуздано посведочено. У микенском дијалекту забележена су два облика имена Дионис: *di-wo-nu-so-jo* /Diwohnusoio/ (Chantraine 1968 и Beekes 2009, s. v.), и за овај облик се претпоставља да је реч о генитиву; други је датив: *di-wo-nu-so* /Diwohnusō/ (Beekes 2009, s. v.).

²² Иако подлога за повод разматрања додељивања овог надимка божанству постоји: да ли је Дионис био први мист, или главни мист у читавој обредној церемонији; или је био посвећен у смислу жртве, на основу мита о његовом страдању. С друге стране, упутно је приметити да за Деметру и Кору, главна божанства Елеусинских мистерија, немамо аналогних писаних сведочанстава. Не постоје обрти Δήμητηρ Μύστις, Κόρη Μύστις.

Многи Грци су били чланови мистерија, које су саме по себи представљале масовни обред, обред многих. Већина познатих личности из антике, чији су списи дошли до нас и на којима се потом развијала европска култура и дух, учествовали су у њима. Они су били мисти – Платон, на пример. Чин иницијације, посвећивања у обред, сматран је крајње свечаним чином.²³ Последњи извор који приказујемо у овом раду сведочи о томе колико је лекар Хипократ²⁴ сматрао чашћу и радосћу чињеницу што је био удостојен, заједно са својим оцем, да буде јавно уведен у мистеријски обред. У својим *Писмима* хвалећи град Атину, наводећи њена преимућства над осталим градовима, знаменити лекар посебно ће упутити хвалу том граду и његовим становницима зато што су њему и његовом оцу омогућили посвећење у Елеусинске мистерије, Нр. Ер. 27. 195:

αἱ γὰρ Ἀθῆναι ὑψηλότερόν τι τῶν ἄλλων πόλεων ἐς δόξαν, καὶ ὁ ἐν τῷ ὑμετέρῳ θεάτρῳ χρύσεος στέφανος ἐπιτεθεὶς ζήλου πρὸς τὸ ἄκρον ἦγεν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ καλὸν ὑπερεβάλεσθε, μυσῶντες τὰ Δήμητρος καὶ κόρης μυστήρια καὶ ὄργια καὶ τὸν πατέρα καὶ ἐμὲ δημοσίᾳ.

Атина је, наиме, по слави град нешто узвишенији од осталих градова. И златни венац мени додељен у вашем позоришту довео ме је до врхунца одушевљења. Но и оним племенитим чином сте надмашили друге, када сте мога оца и мене одлуком народне скупштине посветили у Деметрине и Корине мистерије и обреде.

Хипократ, и његов отац, били су посвећени у најпознатије грчке мистерије, Елеусинске, које су славиле Деметру и Кору, како каже одељак. Своје јавно (δημοσίᾳ) посвећивање у те мистерије лекар је сматрао посебном му указаном чашћу, већом од добијања златнога венца у атинском позоришту. Реч је о човеку који је спадао у водеће кругове интелигенције онога времена. Мистерије су биле обред „на гласу“.

²³ Еквивалентни термин грчког μυστήρια у латинском је *initia* (Burkert 1985, VI 276; Rudolph у: *ER* 2005, II 6327). Одатле, реч је као латинизам прешла у европске језике: уп. енгл. „initiation“, срп. „иницијација“.

²⁴ Онај чију заклетву и данас полагају лекари широм Европе.

Закључак

Овај рад показује да су се Грци, који су били чланови мистерија, за сам обред мазали масом састављеном од глине, креча или гипса, и мекиња или брашна. Ово обележје, на основу поредбе са иницијацијским обичајима код примитивних друштава, стоји у тесној вези са самим чином иницијације миста. Могуће је да су, поред лица, мистеријски намаз наносили и на извесни део тела – до појаса, на пример. Службу своме божанству вршили су ноћу, уз светлост бакљи лучоноша, дадуха. Кретње бакљи у рукама дадуха стварале су контрастни ефекат црно : бело, у мери у којој је светлост, на махове, обасјавала час лик/фигуру једног, час лик/фигуру другог миста, или нешто треће. Обред се одвијао уз игру и песму, у плесном заносу и одушевљењу, уз плескање рукама и клицање. Раздрагано, окретно, живо, у сходном ритму и темпу, кореографије *sui generis*. Лекар Хипократ, као један од представника грчке интелигенције дохришћанског времена, учествовао је у мистеријама. Био је мист, као и Платон и многи други.

* * *

Литература:

Извори:

Примарна дела (по TLG):

Aristophanes, *Ranae*, ed. R. G. Ussher, Aristophanes. Frogs. Oxford: Clarendon Press, 1973.

Artemidorus, *Onirocriticon*, ed. R. A. Pack, Artemidori Daldiani Onirocriticon, libri V. Leipzig: Teubner, 1963.

Euripides, *Hercules*, ed. J. Diggle, Euripidis fabulae, vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1981.

Harpocration, *Lexicon*, ed. Gulielmi Dindorfii, Harpocratonis Lexicon in decem oratores atticos, tomus I. Oxonii: Typographeum Academicum, 1853.

Hippocrates, *Epistulae*, ed. É. Littré, Oeuvres complètes d'Hippocrate, vol. 9. Paris: Baillière, 1861 (repr. Amsterdam: Hakkert, 1962).

Pausanias, *Graeciae descriptio*, ed. F. Spiro, Pausaniae Graeciae descriptio, vols. 3. Leipzig: Teubner, 1903 (1967).

Лексикографски извори:

Beekes, 2009: R. Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, Brill.

Chantraine, 1968: P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris.

Liddell/Scott, ¹⁰1996 (1925): H. G. Liddel / R. Scott, *A Greek-English Lexicon*.

Ргрм, ³1989: Д. Срејовић / А. Цермановић, *Речник грчке митологије*, Београд.

Секундарна литература:

Сходна теоријска дела:

Burkert, 1985: W. Burkert, *Greek Religion*, Cambridge/Massachusetts.

Елијад, 1991: М. Елијад, *Istorija verovanja i religijskih ideja*, том I, Београд.

Harrison, 1912: J. E. Harrison, *Themis*, Cambridge.

Nilsson, 1940: М. P. Nilsson, *Greek Popular Religion*, New York.

Rudolph, 2005: K. Rudolph, *Mystery religions y: Encyclopedia of Religion* (ed. Lindsey Jones), Thomson Gale.

Консултовани преводи:

Рач/Мајнарић, 1990: К. Рач / N. Мајнарић, *Sabrane грчке трагедије*. Euripid: Mahniti Heraklo.

Rogers, 1968: В. В. Rogers, *Aristophanes*, vol. II, *The Frogs*.

Theodoridis, 2008: G. Theodoridis, *Aristophanes*, *Frogs*.

Theodoridis, 2012: G. Theodoridis, *Euripides*, *Herakles*.

Шалабалић, 1978: Р. Шалабалић, *Аристофан*, *Жабе*.

Најчешће коришћене електронске странице:

<http://www.classics.mit.edu>

<http://www.perseus.tufts.edu>

<http://www.archive.org>
www.greek_language.gr/greeklang/ancient_greek
<http://archimedes.fas.harvard.edu>
<http://www.stoa.org>
www.greektxts.com
<http://www.theoi.com>
<http://www.tlg.uci.edu/demoinfo/demoauthors.php>
<http://en.wikipedia.org>

Примљено: 21. 11. 2016.
Одобрено: 28. 11. 2016.

ON MYSTAE. DANCING AND SINGING.

Jelena Femić Kasapis

*Faculty of Orthodox Theology,
University of Belgrade*

***Summary:** This paper is part of wider historical-philological researches on Mystery cults of the Ancient Greek world. The so far semasiological and contextual meanings of the terms *mystes*, *mysterium*, *mysteria*, led us to the ideas of mask and masking. Here we represent and analyze five relevant passages from the Greek sources. They show us that the Greeks participants in Mystery cults during the ritual put on them clay and bran. The origins of this practice are closely connected to the Titans and suffering of the deity Dionysus. The *mystae* danced, played and sang in their religious ecstasy. The Mystery ritual was always organized in nighttime.*

***Key words:** *mystae*, mysteries, facial mask, clay, plaster, lime, dance, playing around.*